

LENGYEL IMRE

Vágyak és realitások közt vergődve

A közgazdasági doktori képzésekről

A magyar gazdasági jellegű felsőoktatás problémáiról, ezen belül a doktori képzésekről szóló vita régóta folyik. Főleg a magyarországi felsőoktatás permanens vajúdása és a gazdasági képzések feltételrendszerének kiszámíthatatlan változásai miatt a vita nem zárult le, a közelmúltban is készültek részletes elemző írások és javaslatok. Ez a cikk a társadalomtudomány területén belül két tudományág, a közgazdaság-tudományi, valamint a gazdálkodás- és szervezéstudományi doktori iskoláival foglalkozik.*

Journal of Economics Literature (JEL) kód: A1, A2.

A közgazdaság-tudomány magyarországi helyzetéről, a közgazdaságtani doktori (PhD) képzések problémáiról és színvonaláról a közelmúltban is részletes elemző írások és javaslatok születtek.¹ Az MTA IX. osztályának Közgazdaság-tudományi Bizottsága is újra napirendre tűzte a doktori képzések ügyét, aminek egyik apropóját a 2014 őszén széles körben lezajlott akkreditáció szolgáltatta.

A témakörben születő megállapítások attól is függenek, hogy milyen doktori iskolákat sorolunk ebbe a körbe. A társadalomtudomány területén belül két tudományág tartozik ide: a közgazdaság-tudományi, valamint a gazdálkodás- és szervezéstudományi. A Magyar Akkreditációs Bizottság (MAB), illetve az Országos Doktori Tanács (www.doktori.hu) az előbbiben hat doktori iskolát tart nyilván, az utóbbiban 11-t, mindkét esetben beleértve a több tudományágas doktori iskolákat is. A két típust nem érdemes elkülöníteni, nyilván a közgazdaságtan (*economics*) és az üzleti tudományok (*business and management*) nemzetközileg már régóta elvált (a pénzügytant is szokás külön kezelni), de Magyarországon ez még csak rövid múltra tekint vissza, több neves közgazdász szinte véletlenszerűen került és maradt egyik-másik típusú doktori

* Az MTA Közgazdaság-tudományi Bizottsága 2015. május 14-i ülésén tartott előadás ártírt és bővített változata. Az ülésről készült beszámolót lásd jelen számunk Tudományos Tájékoztató rovatában (Gyórfy Dóra: A közgazdaság-tudományi doktori iskolák helyzete Magyarországon).

¹ Lásd például: *Benczúr és szerzőtársai* [2013], *Berács–Zsótér* [2013], *Csaba* [2013], *Gyórfy* [2013], *Papanek és szerzőtársai* [2011], *Simonovits* [2013], *Török* [2013].

iskolában, függetlenül kutatási tématerületétől.² A magyarországi felsőoktatási gyakorlat sem tesz különbséget a két tudományág képzései között, mindkettőnél a szak-képzettség, a diploma megnevezése ugyanaz: alapszakon „közgazdász ... alapképzési szakon” és mesterszakon „okleveles közgazdász ... szakon”.

A közgazdaságtani doktori képzések összetett kérdésköréből Muraközy László, az MTA Közgazdaság-tudományi Bizottsága elnöke által felvetett vitapontok³ közül csupán néhányat emelek ki, egyrészt a MAB Társadalomtudományi Szakbizottsága tagjaként nyert benyomásaim, másrészt a doktori képzésben 1999 óta – és az utóbbi három évben az egyik közgazdaságtani doktori iskola vezetőjeként – szerzett tapasztalataim alapján. Ezért szubjektív és szándékoltan provokatív véleményt fogalmazok meg, nem ez a kutatási témám, a felsőoktatásba csak 1994-ben kerültem közel másfél évtizedes vállalati és kutatóintézeti múlt után (szemléletemet nyilván befolyásolja első diplomám szerinti matematikus, második szerint pedig közgazdász mivoltom).

Milyen a közgazdaságtanhoz kötődő doktori iskolák versenyképessége Magyarországon?

A kérdésre adott válasz előtt tisztáznunk kellene, hogy mit értünk a doktori iskolák versenyképességén, és mivel mérjük: az oktatók és témavezetők tudományos teljesítményével (inputtal), avagy a végzettek tudományos eredményeivel és sikerével (outputtal). E kérdés kapcsán csupán a doktori iskolák törzstagjai tudományos teljesítményének néhány mutatóját vetjük össze, amelyek az akkreditációnak is köszönhetően részletesen rendelkezésre állnak. A doktori címet szerzők tudományos pályafutása, karrierje valószínűleg jobban mutatná a doktori iskolák teljesítményét, de ehhez még túl rövid az idő, Magyarországon még csak két évtizede vezették be a szervezett PhD-képzést.

A doktori iskolák színvonalát az anyaegyetem általános elismertsége mellett elsősorban a tárgyak oktatói és témavezetői határozzák meg, akiknek tudományos fokozattal kell rendelkezniük.⁴ Közülük a doktori iskolák törzstagjai vannak kiemelt helyzetben mint a doktori iskolák alapítói és meghatározó személyiségei. A magyarországi jogszabályok szerint a doktori iskolánként előírt legalább hét törzstagnak az adott intézményben kell főállással rendelkeznie (a törzstagok felsőoktatási akkreditációs szempontból csak egy helyen vehetők figyelembe), rendszeresen kell színvonalas tudományos fórumokon publikálniuk, van érvényben lévő témahirdetésük, és témavezetésükkel legalább egy doktorjelöltnek kellett már doktori fokozatot szereznie. Továbbá többségük 70 év alatti egyetemi tanár (de doktori iskolaként figyelembe lehet venni egy-egy 70 évesnél idősebb aktív professzor emeritust). A MAB a doktori iskola vizsgálatakor főleg a

² A két tudományágról és kapcsolatáról tartott konferencián több neves közgazdász fejtette ki véleményét, többek között *Balaton Károly, Bélyác Iván, Chikán Attila, Török Ádám, Vörös József, Zalai Ernő*, az előadások megjelentek a Magyar Tudomány 2014. évi 8. számában.

³ Lásd Gyórfy Dóra idézett tájékoztatóját e szám 853. oldalán.

⁴ Lásd 387/2012. (XII. 19.) kormányrendelet a doktori iskolákról, a doktori eljárások rendjéről és a habilitációról.

törzstagok tudományos teljesítményét vizsgálja, többek között követelmény, hogy publikációs tevékenységük releváns legyen az adott tudományág szempontjából, és koherencia legyen a törzstagok kutatási tevékenysége, témakiírásai között.

Az Országos Doktori Tanács adatai szerint a 16 vizsgált doktori iskolának együtt 158 törzstagja van (az Andrassy Gyula Budapesti Német Nyelvű Egyetem Interdiszciplináris Doktori Iskoláját kihagytuk, mert törzstagjai hiányosan adták meg tudományometriai adataikat, nem közölték hivatkozásait, illetve a doktori iskola négy tudományágból áll, ami az összevetést eltorzíthatja). A 158 főből kilenc az MTA tagja (közülük négy professzor emeritus), 50 fő az MTA doktora, 56 fő kandidátus és 43 fő PhD-fokozattal rendelkezik. Az egyetemi tanárok száma 101, a többi pedig docens vagy tudományos kutató (kutatóintézetben dolgozó tudományos tanácsadó, MTA-doktor is lehet törzstag). A törzstagok 64 százaléka egyetemi tanár, tehát a magyarországi közgazdasági képzés „krémje” dolgozik a doktori iskolákban.⁵

A társadalomtudományokban a tudományos teljesítmény mérése igen vitatott (*Csaba és szerzőtársai* [2014], *Török* [2009]), emiatt csak egy elnagyolt képet lehet felvázolni a törzstagok tudományos teljesítményéről a doktori adatbázis tudományometriai adatai alapján – amit a Magyar Tudományos Művek Tárából (MTMT, <https://www.mtmt.hu>) kellett átemelni. A 2015. áprilisi adatok alapján a törzstagok összes tudományos és felsőoktatási közleményének száma átlagosan 140, ami jelentős tudományos tevékenységre utal, legalábbis mennyiségi szempontból. A törzstagok publikációinak száma jelentősen szóródik, 56 főnek nem éri el a 100-at (közülük 12-nek az 50-et sem), míg 32 főnek meghaladja a 200-at, közülük három főnek a 400-at is. A külföldön megjelent publikációk számát 127 törzstag adta meg, nekik átlagosan 29 külföldi tanulmányuk van, 32 főnek legfeljebb 10, míg 3 főnek legalább 100. Tehát a mennyiségi adatok alapján igen nagy a szóródás, a „termelékeny” (és több esetben társszerzőkkel gyakran együttműködő) törzstagok mellett sokan vannak keveset publikálók és külföldön alig megjelenők is. De nyilván nem a mennyiség a fontos, hanem a minőség, amit a publikációs fórum elismertsége, az eredmények átvétele inkább jelez. Továbbá ezekből a forrásokból nem derül ki, hány szerző írta az adott művet, vagy ki volt az eredményeket elérő érdemi (első) szerző.

A tudományos teljesítmény elismerésének, az eredmények elismertségének egyik mutatója, hogy hány független hivatkozás történt a publikációkra (a MAB tervezi, hogy a társadalomtudományokban irreleváns impakt faktor helyett a független hivatkozások számát veszi alapul). A törzstagok átlagosan 330 független hivatkozása igen nagy szóródást mutat: 53 főnek nem éri el a 100-at, sőt 21 főnek az 50-et sem, míg a másik véglet: nyolc főnek 1000-nél is több van. A törzstagoknak az MTMT 2015. áprilisi adatai alapján számított Hirsch-indexe⁶ átlagosan hét, azaz hét olyan cikkük van, amire legalább hét független hivatkozás történt. A törzstagok közül 62 fő Hirsch-indexe legfeljebb 5, és csak 37 főnek legalább 10. A hivatkozások összegyűjtése a társadalomtudományokban sok esetben nehézkes, mivel például a magyar nyelvű

⁵ Néhány elismert közgazdász – legalább egy, általa vezetett, doktori címet megszerző hallgató hiányában – nem válhatott törzstaggá.

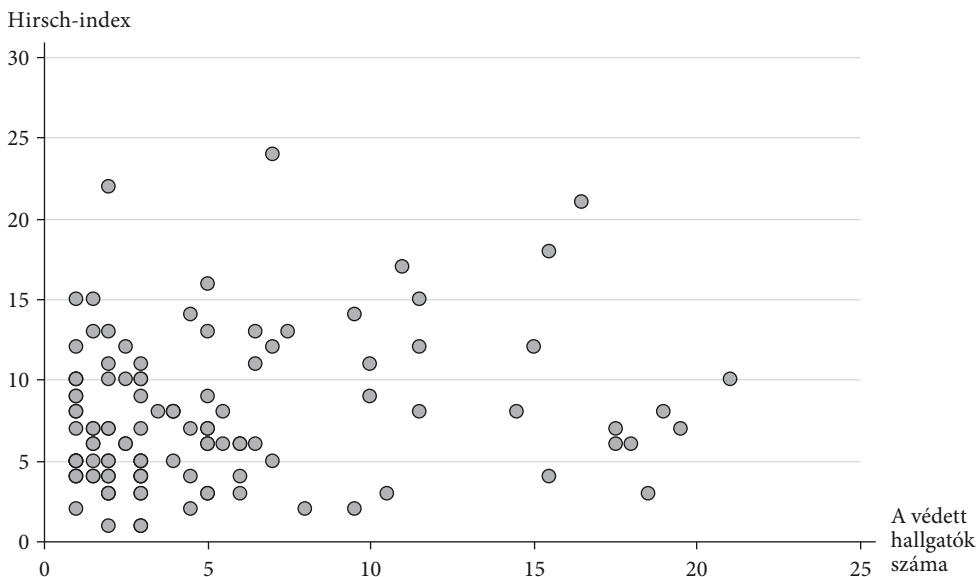
⁶ Bár az MTMT általános táblázata egy-egy kutató teljesítményének megítéléséhez nem elegendő, de egy sokaságra, ebben az esetben a törzstagok összességére már megfelelően kirajzolódnak a minták.

könyveket nem dolgozzák fel, illetve a régebbi folyóiratok egy része nincs digitalizálva, ráadásul több kutató csak részlegesen töltötte fel idézettségét az MTMT-be.

Kérdés, hogy a magas elismertségű, azaz magas Hirsch-indexű törzstagoknál koncentrálnak-e a doktori fokozatot szerzett hallgatók, átadódnak-e a sikeres tudományos munka tapasztalatai? Az adatok elég nagy szóródást mutatnak, a 155 törzstag (három fő nem szerepel az MTMT-ben) témavezetésével 807 doktorjelölt védett, azaz átlagosan 5,2 fő jut egy-egy törzstagra (1. ábra). A legalább 10-es Hirsch-indexű 37 törzstag esetében pedig hat fő az átlag, ami szinte megegyezik az egész sokasággal, azaz nem beszélhetünk a sikeres minták széles körű átadásáról. A védett hallgatók döntő többsége, 584 fő (71 százalék), olyan törzstagnál védett, akinek Hirsch-indexe legfeljebb 9, míg 206 fő olyanánál, akinek Hirsch-indexe legfeljebb 4, ami már kérdésessé teszi, hogy a témavezető mennyire képes színvonalas és a szakmai közösség által elismert eredményeket felmutató kutatások irányítására, a hallgató segítségével.

1. ábra

A védett hallgatók száma és a Hirsch-index a doktori iskolák törzstagjainál

Forrás: saját számítás.

A nemzetközi elismertségre, pontosabban „láthatóságra” utal, hogy valakinek a munkáira hány idegen nyelvű tanulmány hivatkozik. A Google Scholar az egyik legszélesebb online merítést végzi, az önként regisztrált kutatók citációit gyűjti, közte a magyar kutatókét is, de nem választja külön a saját művekre történt hivatkozásokat. A 2014. december közepi adatok alapján az egyik honlap a Hirsch-index és a citációk száma alapján közöl sorrendet országoként.⁷ A magyar közgazdászok közül

⁷ A <http://www.webometrics.info/en/node/82> honlapon 2014. december közepi adatok alapján közlik a legmagasabb Hirsch-indexű magyar tudósok 1000 fős ranglistáját a Google Scholar alapján.

kiemelkedik Kornai János munkássága és elismertsége, akinek Hirsch-indexe 46, és munkáira közel 19 ezer hivatkozás történt az online elérhető idegen nyelvű tanulmányokban. Őt követi két nemzetközileg elismert magyar közgazdász, Kószegi Botond, a CEU oktatója és törzstagja (24-es Hirsch-index, 4200 citáció) és Varga Attila, a Pécsi Tudományegyetem professzora és doktori iskola vezetője (21-es Hirsch-index, 5500 citáció). A lista alapján az említett 158 törzstag közül csak mintegy tíz főnek haladja meg az idegen nyelvű citációk szerinti Hirsch-indexe a 10-et. A doktori iskolákat tekintve, a CEU közgazdaság-tudományi doktori iskola törzstagjainak többsége szerepel ezen a listán, a BCE gazdálkodástani doktori iskolájából három fő, míg további négy doktori iskolából egy-egy törzstag. Valószínű, hogy többen nem regisztráltak a Google Scholarban, de ennek ellenére a törzstagok tudományos eredményeinek nemzetközi elismertsége, hivatkozásainak száma nem tűnik kiemelkedőnek. Az említett honlap 1000 magyar tudóst sorol fel, s természetesen a kísérleti tudományok sokszerezős publikációira más logika alapján hivatkoznak, azaz nem vethetők össze a társadalomtudományok publikációs és citációs elvárásaival.

A doktori iskolák versenyképességének egyik mutatója, hogy hány *külföldi hallgató* iratkozik be. Az összes tudományágat tekintve a 2012/2013-as tanévben a nappali munkarendben képzett doktoranduszok nyolc százaléka külföldi, míg a levelezősöké 6,2 százalék (*1. táblázat*). Az általunk itt vizsgált két tudományágban együttesen 7,4 százalék és 15,0 százalék, azaz hasonló, illetve jóval magasabb az országos aránynál. Hozzá kell tenni azonban, hogy a külföldi hallgatók csak néhány doktori iskolában koncentrálnak, például nappalin a közgazdaság-tudományok 10 külföldi hallgatója közül nyolc fő a CEU-n, levelező képzésben gazdálkodás- és szervezéstudományokból a 29 főből 17 a Szent István Egyetem doktori iskolájában hallgató, akiknek egy része magyar nemzetiségű külföldi állampolgár.

1. táblázat

Doktoranduszhallgatók és köztük a külföldiek száma a 2012/2013-as tanévben

	Nappali		Levelező	
	összes	külföldi	összes	külföldi
Alapítványi intézmények összesen	102	72	0	0
Állami intézmények összesen	5024	328	1854	109
Egyházi intézmények összesen	214	25	88	12
Mindösszesen	5340	425	1942	121
Ebből:				
– gazdálkodás- és szervezéstudományok	170	8	198	29
– közgazdaság-tudományok	73	10	16	3

Forrás: Oktatási Hivatal 2012/13. évi jelentése: 3.1.9. és 3.3.8 táblázat (http://www.oktatas.hu/felsooktatas/felsooktatasi_statistikak).

Ezekből az adatokból is az látszik, hogy a közgazdasági doktori iskolák törzstagjainak csupán egy kisebb része versenyképes a nemzetközi szinten, a többség csak

magyarországi szakmai körökben elismert, és jelentős számban vannak, akik csak saját intézményükben. A doktori iskolák nemzetközi versenyképessége, elismertsége gyenge a nyugat-európai PhD-képzésekhez képest, kivéve a CEU közgazdaságtudományi doktori képzését, de többségük a közép-európai volt szocialista országokat tekintve is csak átlagosnak tekinthető, avagy átlag alattinak. Kérdés, hogy mire vezethető vissza a doktori iskolák kedvezőtlen pozíciója és gyenge versenyképessége? Miért vannak olyan törzstagok, akiknek tudományos teljesítménye és annak elismertsége nem meggyőző? Természetesen több tényezőt fel lehet sorolni és elemezni, de részletesen csak kettőt emelünk ki, egyrészt a gazdasági képzések hallgatói létszámának ugrásszerű növekedését és ebből adódóan a közgazdász oktatók iránti kereslet növekedését, másrészt a magyarországi felsőoktatási intézmények szabályozását.

A magyarországi felsőoktatás átalakulása és igényei

A közgazdasági jellegű doktori iskolák helyzetének és minőségének értékelésekor az egyik fő kérdés, hogy mi a doktori képzés célja. Tudományos kutatók képzése? Egyetemi/főiskolai oktatók képzése? Természetesen mindkettő, mert a tudományos munkára való felkészítés mindkét esetben fontos. De a kettő közül melyik a domináns? Tapasztalataim alapján a felsőoktatási intézmények oktatói utánpótlásának megoldása áll előtérben, amit elsősorban a gazdasági képzések iránti igények felfutása és ezzel párhuzamosan a gazdasági felsőoktatási képzőhelyek számának növekedése váltott ki.

Úgy tűnik, a magyar felsőoktatás nem készült fel megfelelően a tömeges képzésre, főleg a tudományos minősítésű oktatók hiányoztak és hiányoznak ma is. Az adatok szerint 1990-t megelőzően körülbelül 100 ezer hallgatója volt a magyarországi felsőoktatásnak, a rendszerváltást követően a létszám minden évben 20-30 ezer fővel bővült, 2005-ben elérte a 424 ezer főt, majd folyamatosan csökkent a 2014. évi 307 ezerre (2. ábra). Mind a nappali, mind a részidős (esti, levelező, távoktatás) hallgatók száma dinamikusan emelkedett, utóbbiak 2005-ben már 163 ezren voltak, s az összes hallgató 46 százalékát tették ki, döntő részük másoddiplomásként tanult, számuk és arányuk ezt követően fokozatosan csökkent. A kiadott oklevelek száma nyilván időbeli késéssel emelkedett, de 2001-től lényegében stagnál, évente körülbelül 50-55 ezer diplomát adnak ki, kétharmadát nappali képzésben.

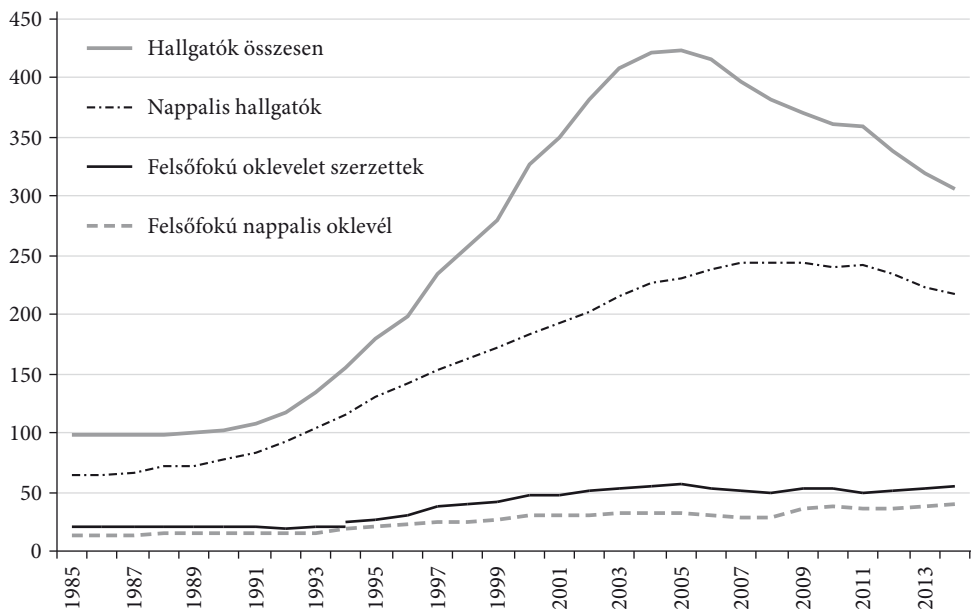
A hallgatók létszámának ugrásszerű emelkedése képzési területenként eltérően zajlott (3. ábra). A legnagyobb növekedés 1990 és 2005 között az üzleti élet és irányításnál figyelhető meg:⁸ ebben az időszakban 9,4 ezer főről 87,3 ezer főre nőtt a hallgatói létszám, erről a csúcsról csökkent fokozatosan 2012-ig 67,2 ezer főre. E képzési terület részaránya az 1990-es 10 százalékról 2005-ben 23 százalékra nőtt, és azóta is ezen a szinten stagnál, azaz napjainkban is a legnagyobb létszámú képzési terület az összes munkarendet tekintve, minden negyedik hallgató idetartozik. Ha csak a

⁸ *Business and management* – idetartozik többek között: kereskedelem, marketing, pénzügy, bank, biztosítás, könyvelés, adó, menedzsment és igazgatás, logisztikai menedzsment stb.

nappalis hallgatókat vesszük, akkor 2012-ben az üzleti élet és irányítás szakok 37 ezer hallgatója az összes hallgató 17 százalékát teszi ki, a második legnépesebb a műszaki tudományok (45 ezer fő, 21 százalék) mögött. A társadalomtudományi képzési területen belül 2012-ben 3,3 ezer hallgató vett részt a közgazdaságtani képzésekben.⁹

2. ábra

A hallgatók és végzettek száma a nappali és felnőttoktatásban (ezer fő)

Forrás: saját számítás a KSH STADAT 2.5. Oktatás (1960–) http://www.ksh.hu/docs/hun/xstadat/xstadat_hosszu/h_wdsi001b.html alapján.

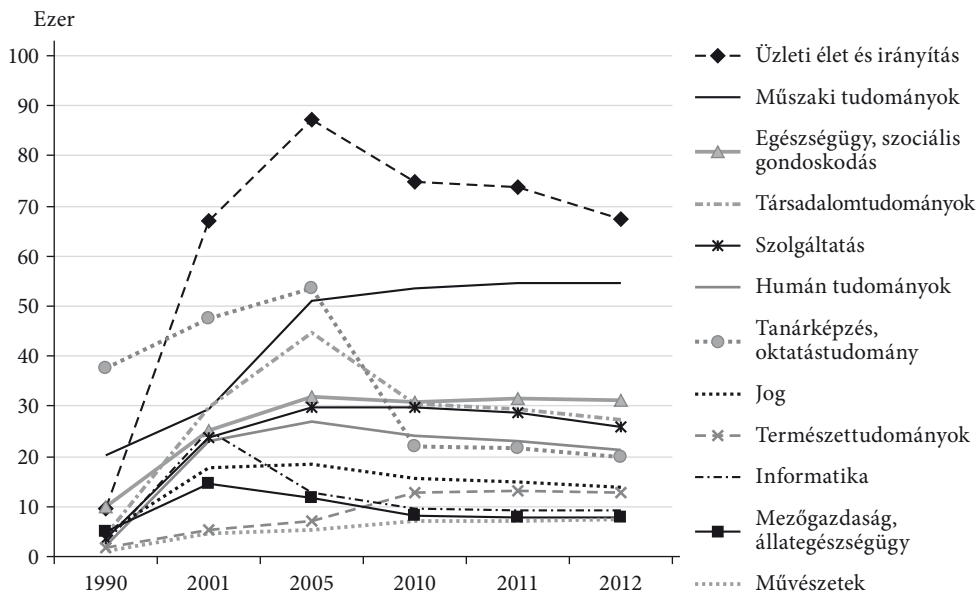
A gazdasági képzések robbanásszerű felfutása a közgazdasági tárgyakat oktató közgazdászok iránt erőteljes keresletet támasztott, de emellett más képzési területeken (például a műszaki menedzsment, gazdaságinformatika stb. szakokon) is teret nyertek a gazdasági jellegű tárgyak, tovább fokozva az oktatók iránti igényeket.

A hallgatói létszám rohamos emelkedése együtt járt a gazdasági felsőoktatási képzési helyek számának szaporodásával. Amíg 1990-ben összesen nyolc helyen folyt közgazdasági (üzemgazdasági) jellegű képzés állami egyetemi és főiskolai karokon, addig jelenleg 27 helyen: 12 alapítványi intézményben, 14 állami egyetemen levő karon és 11 állami főiskolai karon. Az új képzési helyeket egyrészt alapítványok hozták létre, másrészt a tudományegyetemeken, agráregyetemeken és -főiskolákon, tanárképző főiskolákon stb. jöttek létre, ahol a minősített közgazdasági oktatók köre igen szűkösen állt rendelkezésre (korábbi politikai gazdaságtani, üzemgazdaságtani stb. tanszékek alakultak át).

⁹ *Economics* – ide tartozik többek között: alkalmazott közgazdaságtan, közgazdasági elemzés, közszolgálati, nemzetközi gazdaság és gazdaságlkodás, regionális és környezeti gazdaságtan stb.

3. ábra

A hallgatók száma az egyetemi, főiskolai szintű, valamint alap-, mester- és osztatlan képzésben részt vevők, az összes munkarendben*

* Képzési területek egységes nemzetközi osztályozási rendszere (*International Standard Classification of Education, ISCED*) szerint, lásd például Lakatos [2003].

Forrás: Oktatási Hivatal 2012/13-as jelentése: 1.12 táblázat http://www.oktatas.hu/felsooktatas/felsooktatasi_statistikak.

Hogyan reagált a magyar felsőoktatás a megnövekedett igényekre?

A hallgatók számának robbanásszerű emelkedése és a képzőhelyek szaporodása kihatott az 1993-ban elindult új doktori (PhD-) képzésekre is. Döntő fontosságúnak bizonyult a jogszabályi háttér: egyrészt egyetemi karok létesítéséhez előírták a doktori iskolák meglétét, másrészt az oktatói előmenetelhez és a tantárgyfelelősséghez is szükséges lett a tudományos fokozat.¹⁰

A jelenleg 2011. évi CCIV. felsőoktatási törvény a következőket tartalmazza:

„9. § (1) A felsőoktatási intézmény egyetem vagy főiskola lehet.

(2) Az „egyetem” vagy „főiskola” elnevezés, valamint ezek idegen nyelvű megfelelői használatára csak az e törvény 1. melléklete szerinti – továbbá az e törvény alapján a Magyarország területén működő külföldi – felsőoktatási intézmény jogosult.

(3) Egyetem az a felsőoktatási intézmény, amelyik

a) legalább két képzési területen jogosult mesterképzésre, valamint legalább két tudományterületen doktori képzésre és doktori fokozat odaítélésére;

¹⁰ Korábban a régi egyetemi doktori is elegendő volt például a főiskolai docensi vagy egyetemi adjunktusi kinevezéshez.

b) munkaviszony, illetve közalkalmazotti jogviszony keretében foglalkoztatott oktatóknak, kutatóknak legalább ötven százaléka tudományos fokozattal rendelkezik...

108. §

13. kar: egy vagy több képzési területen, tudományterületen több, a képzési programban rögzített szakmailag összetartozó képzés oktatási és tudományos kutatási, illetve alkotó művészeti tevékenység feladatait ellátó szervezeti egység;

a) egyetemi kar az a szervezeti egység, amelyen

aa) a teljes munkaidőben foglalkoztatott oktatók létszáma eléri a 40 főt

ab) a teljes munkaidőben foglalkoztatott oktatók és kutatók legalább fele rendelkezik tudományos fokozattal; a tudományos fokozattal rendelkező oktatók rendszeres kutató tevékenységet folytatnak

ac) az egy teljes munkaidőben foglalkoztatott, tudományos fokozattal rendelkező oktatóra jutó teljes idejű nappali képzésben részt vevő hallgatók száma nem haladja meg a 35 főt

ad) a teljes munkaidőben foglalkoztatott oktatók és kutatók közül legalább három az egyetem doktori iskolájának a törzstagja..."

A felsőoktatási törvény a doktori képzéshez és fokozathoz köti az oktatói munkakörök betöltését, létesítését és megszüntetését:

„28. § (1) Ha a felsőoktatási intézmény foglalkoztatási követelményrendszere szigorúbb előírást nem tartalmaz

a) a tanársegédi munkakörben történő alkalmazás feltétele a doktori képzés megkezdése,

b) az adjunktusi munkakörben történő alkalmazás feltétele a doktorjelölti jogviszony létesítése, egyetemen betöltött adjunktusi munkakör esetén a doktori fokozat megszerzése.”

Tehát egyrészt az egyetemek, az egyetemmé válást célul kitűző főiskolák vezetésének alapvető érdeke a doktori iskolák fenntartása, másrészt nagy a kereslet a tudományos (PhD) fokozattal rendelkező közgazdász oktatók iránt is. Már a tanársegédi kinevezésnek is feltétele a doktori képzés megkezdése, az adjunktusok számára pedig már előírás a doktori fokozat megszerzése (mindkét beosztásnál megszűnt az egyetemi és főiskolai megkülönböztetés). Tételeken ugyan nem szerepel, hogy például egy közgazdasági karnak közgazdaság-tudományi doktori iskolát kell működtetnie, de igen nehézkes egy másik társadalomtudományi karral együtt olyan interdiszciplináris doktori iskolát fenntartani, ahol a három közgazdász törzstag kutatási területe koherensnek tekinthető.

A doktori iskolák iránti igényt erősíti a *habilitáció szabályozása* is, amit az említett 387/2012. kormányrendelet tartalmaz:

„22. § (1) Habilitációs eljárás lefolytatására és habilitált doktor cím odaítélésére a felsőoktatási intézmény azon a tudományterületen, ezen belül abban a tudományágban és művészeti ágban jogosult, amelyben doktori fokozat odaítélésére jogosult.”

Az egyetemi tanári pályázathoz – sőt a kutatóegyetemek többségében az egyetemi docensi kinevezéshez is – előfeltétel a habilitáció, ezért a karok megpróbálják

mindenáron fenntartani a doktori iskolákat, mert más egyetemen habilitálni problémás, főleg a vidéki egyetemi oktatók kerülnének nehéz helyzetbe (általában nem szívesen fogadják a más egyetemről habilitációra jelentkezőket, amit nehezít az is, hogy például a hallgatók is szavaznak a számukra ismeretlen oktatóról).

További feltételeket határoz meg a MAB előírása¹¹ a szakok indítására és ellenőrzésére, mivel a tantárgyfelelősökkel szemben elvárás a tudományos fokozat megléte (a tárgyak kreditösszege és száma is korlátozott: maximum 25 kredit és öt tárgy, az oktatók harmadánál lehet maximum 35 kredit):

- alapképzésben tantárgyfelelős: az AT¹² oktató egyetemi/főiskolai tanár, docens vagy tudományos fokozattal és legalább ötéves oktatói gyakorlattal rendelkező adjunktus vagy tanári, vagy tudományos kutatói munkakörben foglalkoztatott lehet;

- mesterképzésben tantárgyfelelős: az AT oktató tudományos fokozattal és oktatott területén elismert szakmai referenciával rendelkező egyetemi/főiskolai tanár vagy docens, vagy – kivételes esetben – tudományos fokozattal és az azt követő legalább hároméves, összesen ötéves oktatói gyakorlattal rendelkező adjunktus vagy tanári, vagy tudományos kutatói munkakörben foglalkoztatott lehet.

Ezeknek az előírásoknak a fő célja az egyetemi képzések minőségének fenntartása, de mind a karok megmaradása, mind a tantárgyfelelősökkel szembeni előírások, mind az oktatói kinevezések szabályozása a doktori iskolák mindenáron – még a minőségből is engedve – fenntartására készlet.

Tudományos fokozatokkal az intézmények túléléséért!

A gazdasági jellegű képzések hallgatói létszámának felfutása, a képzőhelyek szaporodása és a tantárgyfelelősökkel szemben támasztott követelmények teljesítése egyre több vezető oktatót igényel, akiknek viszont doktori fokozattal kell rendelkezniük. Ezt erősíti az is, hogy a demográfiai hullám, illetve a gazdasági képzések költségterítése miatt az egyetemek és főiskolák a túlélésük érdekében minél több szakot megpróbálnak akkreditálni, felkészülve a hallgatói igények változásaira és a felsőoktatási politika kiszámíthatatlan reakcióira.

Mindez a tudományos fokozatú oktatók számának növelésére ösztönöz, akikből vezető oktató és így tantárgyfelelős válhat. A 3. táblázat adatai alapján a vezető oktatók (egyetemi tanárok, docensek) aránya: az alapítványi intézményekben 70 százalék, az állami egyetemi karokon 55 százalék, az állami főiskolai karokon 60 százalék, együttesen is 60 százalék. Ez az oktatói struktúra súlyosan eltorzult, több a „tábornok”, mint a „közlegény”, ami egyenes következménye a felsőoktatás bizonytalanságának, alulfinanszírozottságnak és a szabályozás merevségének.

¹¹ Lásd http://www.mab.hu/web/index.php?option=com_content&view=article&id=357&Itemid=466&lang=hu.

¹² AT: akkreditációs célból az adott felsőoktatási intézménynek nyilatkozatot tett teljes munkaidőben foglalkoztatott oktató.

2. táblázat

A gazdasági jellegű képzésekben foglalkoztatott oktatók száma, 2012/2013

	Egyetemi		Főiskolai		Adjunktus	Tanársegéd	Összesen
	tanár	docens	tanár	docens			
Alapítványi intézmények	42	90	152	172	170	29	655
Állami egyetemi karok	147	472	2	14	296	231	1162
Állami főiskolai karok	19	48	130	264	195	107	763
Összesen	208	610	284	450	661	367	2580

Megjegyzés: a gazdasági képzést fő profilként folytató intézményeket vettük figyelembe.

Forrás: Oktatási Hivatal 2012/2013-as jelentése: 3.5.2. táblázat, http://www.oktatas.hu/felsooktatasi/felsooktatasi_statistikak.

A nagyarányú előléptetések a doktori képzésre is visszahatnak, a hiányzó adjunktusok és tanársegédek óráit, főleg a szemináriumokat több helyen doktoranduszok tartják, ami egyrészt számukra is fontos oktatási tapasztalat, másrészt azonban ez túlterheltséghez és kutatási tevékenységük háttérbe szorulásához vezet. Másik következmény a vezető oktatók körének felhígulása: olyan oktatók is docenssé válhattak, akiknek gyenge a tudományos teljesítményük. Ezáltal a kontraszelekció több helyen valós veszéllyé vált.

Doktori képzést csak egyetemi karokon lehet folytatni, és – ahogy már említettük – előírás, hogy a doktori iskolák törzstagjai körében a teljes munkaidős egyetemi tanárok legyenek többségben. Amint a 3. táblázatból is kiderül,¹³ a gazdasági képzéseket folytató 14 állami egyetemi kar teljes munkaidős oktatóinak száma 1156 fő, közülük 147 fő az egyetemi tanár. Ami szembetűnő, hogy az MTA-doktorok száma igen alacsony, mindössze 52 fő (beleértve az MTA tagjait is), az egyetemi tanároknak csak 35 százaléka nyerte el ezt a tudományos címet. Ez azt is jelzi, hogy az egyetemek engedtek a minőségből, lazítottak a tudományos követelményeken, és az egyetemi tanári pályázatok elbírálásakor inkább az intézményi érdekeket vették alapul. Az is szembetűnő, hogy a vezető magyarországi közgazdasági egyetemen, a BCE-n az egyetemi tanároknak csak a negyede éri el az MTA doktorától elvárt tudományos teljesítményt, a közgazdaságtudományi karon pedig csak 18 százalékuk. Az is megfigyelhető, hogy több karon alig haladja meg az egyetemi tanárok száma a minimálisan elvárt négy főt.

A MAB állásfoglalása szerint 2016 januárjától csak olyan egyetemi tanár törzstag lehet doktori iskola vezetője, akinek van MTA-doktori fokozata. Az MTA-doktorok száma az MTA doktori adatbázisa (http://mta.hu/mta_doktorai/) szerint a közgazdaságtudományban 101 fő (beleértve az MTA tagjait is), a gazdálkodástudományban pedig további három fő. A 104 főből mindössze 48-an fiatalabbak 70 évesnél, és csak 32-en 65 évesnél (1950-ben vagy később született), akik közül 5 fő még nem törzstag (nem

¹³ Az adatok 2012/2013. tanévre vonatkoznak, azóta a Debreceni Egyetem Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Kara megszűnt, illetve az Óbudai Egyetem Keleti Károly Gazdasági Karán nem működik doktori iskola.

3. táblázat
Tudományos fokozattal rendelkező oktatók száma az állami egyetemek karain, 2012/2013

Intézmény, kar megnevezése	Teljes munkaidős oktató	Teljes munkaidősökből				Egyetemi tanár	MTA-doktorok az egyetemi tanárok százalékában
		MTA tagja	MTA-doktor	kandidátus	doktor (PhD)		
BCE Gazdálkodástudományi Kar	157	1	7	29	91	26	30,8
BCE Közgazdaság-tudományi Kar	101	1	3	25	43	22	18,2
BME Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar	172	1	7	15	57	14	57,1
DE Gazdálkodástudományi és Vidékfejlesztési Kar	71	0	1	9	60	8	12,5
DE Közgazdaság- és Gazdaságtudományi Kar	45	0	0	7	17	4	0,0
KE Gazdaságtudományi Kar	47	0	2	4	27	3	66,7
ME Gazdaságtudományi Kar	72	0	0	11	33	7	0,0
NYME Közgazdaság-tudományi Kar	45	0	2	2	25	8	25,0
ÓE Keleti Károly Gazdasági Kar	54	0	0	7	13	0	0,0
PE Gazdaságtudományi Kar	70	1	5	5	30	11	54,5
PTE Közgazdaság-tudományi Kar	74	1	7	16	35	15	46,7
SZE Kautz Gyula Gazdaságtudományi Kar	66	0	2	6	39	6	33,3
SZIE Gazdaság- és Társadalomtudományi Kar	138	0	7	16	68	17	41,2
SZTE Gazdaságtudományi Kar	44	0	4	4	16	6	66,7
Összesen	1156	5	47	156	554	147	34,7

BCE: Budapesti Corvinus Egyetem, BME: Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, DE: Debreceni Egyetem, KE: Kaposvári Egyetem, ME: Miskolci Egyetem, NYME: Nyugat-magyarországi Egyetem, OE: Óbudai Egyetem, PE: Pannon Egyetem, PTE: Pécsi Tudományegyetem, SZE: Széchenyi István Egyetem, SZIE: Szent István Egyetem, SZTE: Szegedi Tudományegyetem.

Forrás: Oktatási Hivatal 2012/13-as jelentése: 3.5.2. és 3.5.4. táblázat, http://www.oktatas.hu/felsooktatasi/felsooktatasi_statistikak.

4. táblázat

A gazdasági doktori iskolák adatai megalakulásuktól 2015 áprilisáig

Doktori Iskolák	Jelenlegi hallgatók száma	Volt hallgató folyamatban lévő doktori cselekménnyel	Összes felvett hallgató	Ebből abszolutoriumot szerzett	Ebből sikeresen fokozatot szerzett	A doktori iskolában megítélt összes fokozat száma
Közgazdaság-tudományok						
BCE általános és kvantitatív közgazdaságtan	10	16,5	70	44	12	44
BCE nemzetközi kapcsolatok multidiszciplináris*	46,5	16	202	125	49	128
PTE regionális politika és gazdaságtan	22	21,5	264	97	25	58
SZTE közgazdaságtani	22	2,5	143	46	26	39
CEU közgazdaság-tudományi	29	7	55	18	2	23
Összesen	129,5	63,5	734	330	114	292
Gazdálkodás- és szervezéstudományok						
BCE gazdálkodástani	35	33	310	178	87	223
BCE gazdaságinformatika**	17	4,5	43	13	1	1
PTE gazdálkodástani	24	15,5	283	62	59	105
BME gazdálkodás- és szervezéstudományi	30	7	328	163	64	100
DE Ihrig Károly gazdálkodás- és szervezéstudományok	37,5	23	215	123	61	88
KE gazdálkodás- és szervezéstudományok	35	22,5	151	95	44	79
ME vállalkozásmélet és gyakorlat	27,5	44	244	118	41	74
NYME Széchenyi István gazdálkodás- és szervezéstudományok	21,5	32,5	493	132	87	98
SZÉ regionális- és gazdálkodástudományi***	33	22	245	109	60	64
PE gazdálkodás- és szervezéstudományok****	21	7,5	168	71	29	55
SZIE gazdálkodás- és szervezéstudományok	107,5	46,5	458	230	123	187
Összesen	389	258	2938	1294	656	1074

Megjegyzés: több doktori iskola az éves átlagos hallgatói létszámot közölte, ezért fordulnak elő a létszámadatokban nem egész számok.

* Másik tudományág: politikatudomány. ** Másik tudományág: informatika. *** Másik tudományág: regionális tudományok.

**** Oktatási Hivatal 2012-es adata. Forrás: www.doktori.hu adatai, letöltve 2015. április 28.

egyetemen dolgozik, avagy nincs védett hallgatója). Mindez előrevetíti, hogy több doktori iskola gondban lehet a közeljövőben.

A fokozattal rendelkező közgazdászok hiányára utal az is, hogy az MTA köztestületi tagságú 142 törzstagból 38 fő nem az MTA IX. Gazdaság- és Jogtudományi Osztályán köztestületi tag, hanem más osztályokon. Az nem gond, ha más szakmák képviselői is dolgoznak egy-egy doktori iskolában, de a 27 százalékos arány már túl magasnak tűnik, ezek a törzstagok nem a közgazdasági, gazdaságtudományi szakmai szervezetekben, vitákban, fórumokon vesznek részt, így a hallgatókat sem tudják megfelelően orientálni szakmai kapcsolataik kialakításához. Az is a közgazdász szakma gyengülésére utal, hogy a 16 doktoriiskola-vezetőből négy fő nem a IX. osztályon köztestületi tag, így gyakran kimaradnak a szakmai hálózatokból, együttműködésekben.

A doktori iskolákban szervezett képzés keretében közgazdaság-tudományból doktori fokozatot eddig 114 fő, gazdálkodás- és szervezéstudományból pedig 656 fő szerzett, az egyéni fokozatszerzéseket is beszámítva eddig 1366 doktorjelölt védett sikeresen (4. táblázat). A szervezett képzésbe eddig 3672 hallgatót vettek fel, közülük mindössze 770 fő szerzett doktori fokozatot, ami az időbeli késleltetést (a képzési időt) is figyelembe véve nagyon kevésnek tűnik, magas a képzést fokozat nélkül abbahagyók aránya. Egyéni felkészüléssel doktori fokozatot 596-an kaptak, azaz jelentős a szervezett képzésen kívüli fokozatszerzés. Ez főleg a BCE két doktori iskolájában, a nemzetközi kapcsolatok multidiszciplináris és a gazdálkodástani doktori iskolában figyelhető meg, két és félszer többen szereztek doktori fokozatot egyéni felkészüléssel, mint a szervezett képzésben.

A 16 doktori iskolában 2012-ben mindössze 243 hallgató tanult nappali munkarendben, ami az országosan 5340 doktorandusznak csupán 4,6 százaléka (lásd 1. táblázat), miközben a gazdasági alap- és mesterszakokon a nappalis hallgatók aránya körülbelül 20 százalék. Azaz aránytalanul kevesen jelentkeznek ezekbe a doktori iskolákba, évfolyamonként átlagosan csak 10-11 fő. Ez a létszám pedig túlzottan elaprózódott struktúrához vezet, nehéz jelentősebb közös kutatási projekteket elindítani, nemzetközi pályázatokban részt venni. A szétaprózódó témák miatt a doktoranduszok többsége nem csoportokban, hanem egyedül próbál boldogulni, ami a megfelelő kutatási és tanulmányírási tapasztalat megszerzésének hiányában sokszor a doktori képzés feladásához vezet. Gyakran fenyeget a belterjesség veszélye is, az elaprózottság és a túlterheltség miatt kevés fiatal oktató felkészültsége felel meg a nemzetközi versenynek – s így a kontraszelekció ördögi köre már létre is jön, ráadásul a fiatal közgazdászok közül többek között azért jelentkeznek kevesen a doktori képzésekbe, mert a magyarországi vállalati kör nem értékeli megfelelően a doktori fokozatot, a felkínált munkakörökhöz elég a mesterszakos diploma (sőt sok esetben az alapszakos is). A közszférát pedig egy ambiciózus, tudományos teljesítményre és elismerésre törekvő fiatal nem tekinti megfelelő munkahelynek.

A mesterszakon végző tehetséges közgazdászokat nehéz a doktori képzésre rábeszélni, az alacsony bérek miatt nem vonzó sem az egyetemi, sem a kutatóintézeti karrier, akik pedig nemzetközi cégnél szeretnének elemzői, tanácsadói, kutatói stb. munkakörbe bejutni, elismert külföldi doktori iskolába igyekeznek. Amint bemutattuk, a

gazdasági képzésekben körülbelül 2,5 ezer oktatót foglalkoztatnak, a nyugdíjazásokat és a pályaelhagyókat is figyelembe véve a közgazdasági felsőoktatás oktatói utánpótlására évente körülbelül 60-80 olyan új oktató kellene, akinek van doktori fokozata. Az adatokból kiderült, hogy a 16 gazdasági doktori iskolában évente körülbelül ugyanennyi doktori fokozatot adnak ki, így a doktori képzés még az oktatói utánpótlást sem képes biztosítani, mivel többen máshol helyezkednek el. Főleg a főiskolákon figyelhető meg, hogy más tudományágakban megszerzett doktori (agrár, földrajzi, közlekedésmérnöki stb.) fokozatokkal lesznek közgazdasági tárgyak felelősei, avagy vállalatoknál dolgozó minősített közgazdászok „adják a nevüket” egy-egy tárgyhoz.

Vágyak és realitások közt vergődve

A közgazdasági doktori képzés néhány mutatóját és háttérét áttekintve látható, hogy jelenleg kevés helyen adottak a tudományos munkára való minőségi, nemzetközileg is megfelelő színvonalú felkészítés feltételei. A tömegessé váló gazdasági képzések, a jogszabályi és MAB-előírások (kari önállóság, tantárgyfelelősség), a közgazdászok máshol elérhető jövedelmétől jóval elmaradó felsőoktatói bérek megnehezítik a minőségi doktori képzést. A következő tényezőket figyelembe véve, a közgazdasági doktori képzések többségének reális céljává a magyarországi felsőoktatás oktatói utánpótlása vált.

- A közgazdasági felsőoktatásban a megnövekedett hallgatói létszámhoz, a szétaprózódott szakszerkezethez kevés a nemzetközi mércével is értékelhető tudományos teljesítményre képes oktató (amire a citációs adatok is utalnak).

- Egyetemi karokon az oktatói utánpótláshoz, a habilitációra és a tantárgyfelelősségre vonatkozó előírásokhoz mindenáron működtetni kell doktori iskolát, ami bizonyos kontraszelekción indít el, ami már most is visszatükröződik a törzstagok tudományos teljesítményében, elismertségében.

- A gazdálkodástudományi alapképzések üzleti tárgyainál a tantárgyfelelősök esetében is követelmény a tudományos teljesítmény (és fokozat), holott a gyakorlati tudás és pedagógiai felkészültség jóval fontosabb. A munkáltatók többségét jobban informálná, ha a közgazdasági és üzleti képzések elkülönülnének a szakképzettség megnevezése szerint is.

- A doktori képzésekben nem érvényesül a méretgazdaságosság: kis létszámúak az évfolyamok, emiatt nehéz közös kutatási projekteket szervezni és a hallgatókat érdemben felkészíteni a tudományos kutatásra, valamint a tudományos közéletre. Talán ennek is betudható, hogy az 1999–2012 között közgazdaság-tudományi doktori fokozatot szerzett 143 főből mindössze 49 fő jelentkezett az MTA köztestületi tagjának.

- A témavezetők nincsenek elismerve, a vezető oktatók is túlterheltek, és több munkahelyen dolgoznak, emiatt a doktoranduszok támogatására kevés energia marad.

*

A témakör néhány vetületét felvillantva próbáltam meg háttérinformációkat és felvetéseket nyújtani a vita érdemi folytatásához. A doktori képzés a közgazdasági

felsőoktatás szerves részeként nehéz helyzetben van, az előrelépéshez stabil és kiszámíthatóbb környezet és hosszú évek munkája szükséges. A mi generációnk fő feladata felkészíteni a fiatalokat, hogy nekik már ne kelljen hasonló vitákban részt venniük.

Hivatkozások

- BENCZÚR PÉTER–KÉZDI GÁBOR–KONDOR PÉTER–MÁTYÁS LÁSZLÓ–VALENTINYI ÁKOS [2013]: Javaslat a magyarországi közgazdasági doktori képzés korszerűsítésére. *Közgazdasági Szemle*, 40. évf. 6. sz. 722–732. o.
- BERÁCS JÓZSEF–ZSÓTÉR BOGLÁRKA [2013]: Doktori iskolák összehasonlító értékelése törzstagjai tudományos tevékenysége alapján. *Magyar Tudomány*, 174. évf. 2. sz. 176–189. o.
- CSABA LÁSZLÓ [2013]: Kérdőjelek a közgazdaságtanban és oktatásában. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 1. sz. 47–64. o.
- CSABA LÁSZLÓ–SZENTES TAMÁS–ZALAI ERNŐ [2014]: Tudományos-e a tudánymérés? Megjegyzések a tudánymetria, az impaktfaktor és az MTMT használatához. *Magyar Tudomány*, 175. évf. 4. sz. 442–466. o.
- GYÖRFFY DÓRA [2013]: Közgazdaság-tudományi doktori iskolák Magyarországon. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 1. sz. 90–97. o.
- LAKATOS JUDIT [2003]: Képzési területek egységes osztályozási rendszere. KSH, Budapest.
- PAPANEK GÁBOR–BARTÓK ISTVÁN–FERENCZ ALEXANDRA [2011]: Kutatók, egyetemi oktatók utánpótlása Magyarországon a gazdálkodás- és szervezéstudományi doktori iskolák példáján. *Magyar Tudomány*, 172. évf. 10. sz. 1181–1188. o.
- SIMONOVITS ANDRÁS [2013]: Szubjektív gondolatok a közgazdaságtanról. *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 3. sz. 352–358. o.
- TÖRÖK ÁDÁM [2009]: Társadalomtudományi tények és természettudományos módszerek. *Közgazdasági Szemle*, 11. sz. 1067–1087. o.
- TÖRÖK ÁDÁM [2013]: „Levelled or Tilted Playing Field?” *Közgazdasági Szemle*, 60. évf. 3. sz. 342–351. o.